

turulan bir unsur). Ancak ihtirasların bir ilacı vardır: alicenaplık.Çünkü alicenaplık kısmen iradesini özgür olarak kullanmaktan başka bir şeyin kendisine ait olmadığı ve bu iradeyi iyi ya da kötü kullanmasının değerini belirlediğini bilerek sadece iyi yapabildiği şeyleri

yapmak ve kendi menfaatini gözetmektir. Alicenap kişiler kendi bildiklerini başkalarının da bilebileceğini ve kendileri hata yapabildiğine göre başkalarının da hata yapma hakları olduğunu bilen kişilerdir⁽⁸⁴⁾ .”

Çevresel Terörizm

Abdurrahman Saygılı^(*)

GİRİŞ

Somut çevre sorunları 1970'li yılların başında fark edilmeye başlanmış ve ilerleyen yıllarda somut çevre sorunlarının listesi oldukça kabarmıştır.⁽¹⁾ Bu listede küresel ısınmadan kentlerdeki aşırı kalabalığa kadar birçok biyolojik ve toplumsal sorun yer almaktadır. Somut çevre sorunlarının fark edilmesi ile geleneksel yapılarda bir sorgulama sürecine girilmiş ve bazı kavramlar erozyona uğramıştır. Güvenlik kavramı da bu erozyona uğrayan kavramlardan birisidir. Güvenlik kavramı, geleneksel kullanımda devletlerin egemenlikleri ile ilişkilendirilirken, çevre bu kavramın dışında bırakılmıştır.

Güvenlik, temel olarak devletin çıkarının savunulması anlamına gelirken, o devletin ülkesi ve milletini iç ve dış tehditlere karşı korunmasını içermektedir.⁽²⁾ Soğuk savaşın sona ermesi ile birlikte geleneksel güvenlik anlayışı da gözden geçirilmiştir. Değişen konjonktür ile güvenlik kavramına çevresel tehditlerin de dahil edilmesi gerektiği ileri sürülmüştür.⁽³⁾

Çevresel tehditlerin geleneksel güvenlik kavramına dahil edilerek yenden bir tanımlama yapılması yönünde ileri sürülen görüşlerin altında yatan saiki tespit etmek gerekmektedir. Böylece çevresel güvenlik kavramı netlik kazanmış olacaktır.

Doğanın gücünün bir silah gibi kullanılarak gerçekleştirilen terörist eylemlere çevresel terörizm denilmektedir. Bu makalede çevresel terörizmin bir çevresel güvenlik sorunu yaratıp yaratmayacağı salt bu konu açısından incelenmeye çalışılacaktır. Çevresel güvenlik kavramı aslında tehlikeli bir kavramdır. Çünkü bu kavram geleneksel güvenlik kavramını aşırı genişletebileceği gibi, aynı zamanda “bir çeşit paranoya”ya da sürüklenme potansiyelini içinde barındırır. Bu yüzden kavram kullanılırken özel bir ihtimam gösterilmelidir.

I- Geleneksel Güvenlik Kavramının Değişimi: Erozyon mu? Manipülasyon mu?

Güvenlik kavramı bireysel ve kolektif güvenliğin her ikisini de kapsamak-

(*) A.Ü.Hukuk Fakültesi Çevre Hukuku Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi

(1) J.B.Foster, Savunmasız Gezegen, Çev.Hasan Ünder, Epos Yay., Ankara 2002, s.12.

(2) Bkz. G.D.Dabelko / D.D.Dabelko, “Environmental Security: Issues of Conflict and Redefinition”, www.paes.org/Ensechtm, erişim: 25/04/2004). Devletin ülkesi ve milleti deyimini kasıtlı olarak kullanılmıştır. Çünkü T.C.Anayasası'nın yirmiden fazla maddesinde bu deyişe yer veriliyor. Ayrıca Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin yayınladığı şu kitap her şeyi özetler niteliktedir: Devletin Kavramı ve Kapsamı, Ankara 1990.

(3) Dabelko/Dabelko, “Environmental...”, s.2 vd.; Jutta Bruneel, “Environmental Security in the Twenty-First Century: New Momentum For the Development of International Environmental Law?”, 18 Fordham Int'l L.J. (1994-1995), s. 1742; Jessica T.Mahhews, “Redefining Security”, Foreigning Affair, 1972.

tadır. Modern uygarlık bizlere feodal yapılanmanın aksine güvenli bir dünya vaadiyle ona uymamızı sağlamıştır. Uygarlığın bize vaat ettiği şey aslında korkudan kurtulmaktan başka bir şey değildir. Bizler bu korkudan kurtulmak adına ve güvende olmak uğruna bireysel özgürlüklerimizden bile vazgeçebiliriz. O halde güven içinde yaşayabilmek için bunu sağlayacak bir fail/aktöre ihtiyacımız vardır ki bu da siyasal iktidardan başkası değildir.

Geleneksel güvenlik işte bu noktada devletin müdahale alanını yansıtır. Sokakta yürürken birisinin bize saldırmayaacağına, bankaya yatırdığımız mevduatları dilediğimizde kullanabileceğimize, karnımızın doyacağına dair güvenlik duyguları içinde yaşarız. Bir başka devlet tarafından tehdit edildiğimizde, bu tehditlerin vatandaşı olduğumuz devlet tarafından bertaraf edileceğine ve savunulacağımıza dair de bir güven hissi duyarız...

İşte bu klasik güvenlik kavramına soğuk savaş sonrası çevresel tehditler de eklenmiştir. Richard Ullman güvenliğinin askeri tehditlerin yanında başka tehditleri de içerecek biçimde yeniden tanımlanması gerektiğini savunmuştur. Aksi halde doğal kaynakların ve özellikle yenilenemez kaynakların yok olması sonucu ileride bir çatışmanın muhtemel olduğunu ileri sürmüştür.⁽⁴⁾

Matthews da güvenliğinin, çevre değişkenlerini içerecek şekilde yeniden tanımlanması gerektiği açıkça vurgulanmıştır. Çevresel bozulma ekonominin ve insanın selameti azaltılabilir ve bu da siyasal gerginlik ve çatışmaya neden olabilir.

Ancak çevresel sorunlar ile güvenlik sorunlarının birbirine bağlantılı olduğu konusunda bir görüş birliği mevcut değildir. Bu konuda iki genel görüşten bahsedilmektedir.⁽⁵⁾:

Bir görüşe göre, çevresel sorunlar ile güvenlik sorunları birbirine bağlantılıdır, bu sorunlar birbirini etkilemektedir.

Diğer görüşe göre, çevresel sorunlar ile güvenlik sorunları arasında herhangi bir bağın olmadığı iddia etmektedirler. Çünkü çevresel bozulma, küresel ısınma, asit yağmurları gibi sorunlar yüzünden devletler birbirleri ile savaşmazlar, bu sorunla çatışmaya sebep olmaz. Dolayısıyla bunların ulusal güvenlikle ilgisi yoktur.

Bu tartışmalar bir yana, soğuk savaş sonrası güç dengelerinin değiştiğini tespit etmek gerekir. Soğuk savaş sonrası çeşitli güvenlik tehditleri ortaya çıkmıştır. Bazı terörist grupların nükleer, kimyasal ve biyolojik silahları kullanarak eylemde bulunma olasılığı artmıştır. 11 Eylül 2001 saldırıları da bu ivmenin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Özellikle 11 Eylül sonrası terörizm hem devletlerin politikalarında hem de bireylerin belleklerinde rahatsız edici bir yer edinmiştir.

Şu halde çevresel güvenliğinin bir tanımını vermek gerekir:

Çevresel güvenlik, çevresel değerlerin kirlenmesinin ulusal güvenlik sorunu haline gelmesidir. İşte terörist saldırıların hedefi ve aracı olacak çevresel değerlerde bir bozulma meydana geldiğinde bu çevresel güvenlik kavramı çerçevesinde değerlendirilecektir. Ancak bu kavramın geleneksel güvenlik kavramını erozyona uğratmaktan çok, geleneksel güvenliğinin çevresel güvenli-

ği manipüle etme olasılığı daha yüksektir.

II- Çevresel Terörizmin Tanımlanması Sorunu: Çevresel Terörizm versus Ekolojik Terörizm

Çevresel terörizmi kavramsal olarak analiz edebilmek için ilk önce terörizm analizini yapmak gerekecektir. Terörizmi konu alan bilimsel çalışmaların çoğunda bu kavramın tanımının yapılmasında mutabakata varılamayacağı konusunda tam bir mutabakat vardır. Terörizmi açıklayabilmek için yüz dokuz ayrı tanım yapıldığından bahsedilmektedir.⁽⁶⁾ Doktrinde terör ile terörizm arasında bir fark olduğu ifade edilmektedir.⁽⁷⁾ Burada terör ile terörizm arasındaki teorik tartışmaya girilmeden, sadece günlük dilde bu iki terim arasında bir fark olmadığına değinmekle yetineceğiz.

Terörizm, birçok yazar tarafından, asıl ulaşılmak istenen amacı gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanılan hareket tarzına verilen isimdir.⁽⁸⁾ Terörizm, insan gruplarının, bir anda düşürülmesi stratejisinden ibaret olan eylemlerin, belirli bir plan dahilinde sistematik olarak uygulanması şeklinde tanımlanabilir. Birçok farklı tanımı da yapılmakla birlikte terörizm şu ortak unsurları içerdiği söylenmektedir⁽⁹⁾:

• Kişilere karşı şiddet kullanılması ya da şiddet kullanılacağına dair bir tehdidin varlığı

- Siyasi bir amacı olması
- Eylemlerin bir plan dahilinde yapılması ve bu eylemcilerin süreklilik göstermesi
- Toplum korkutup sindirme amacına odaklanması

Terörizm belirsizlikten müptela olmuş bir terim olduğu söylenmektedir.⁽¹⁰⁾ Bu terörizmin bazı çeşitleri için de geçerlidir. Örneğin ekolojik terörizm ile çevresel terörizm birbirinden farklı kavramlar da olsalar aynı anlama gelir şekilde kullanılmaktadır.⁽¹¹⁾ Oysa bu iki kavram birbirinden oldukça farklıdır.

Ekotaj, monkeywrenching, pericilik, eko-savunma gibi isimlerle de anılan eko-terörizm, aslında ona 'terörizm' terimini yükleyenler tarafından kötü çağrışım yapacak şekilde kullanılmakta ve onun işlevi gizlenmeye çalışılmaktadır. Ekotoju bir terörist eylemler dizisi olarak görmek, onun alt yapısında yer alan felsefeyi gözden kaçırmak anlamına gelecektir. Ekotaj, özel bir konuya yönelik olan bu dışsal bir otoritenin zımnen onaylanmasını da içine alan bir eylem şeklindeki protestodan farklı olarak yerleşik otoriteye karşı geniş tabanlı bir muhalefet biçiminde özetlenebilecek bir direniş olarak kavranmalıdır. Bu kavramın benimsendiği takdirde ekotoju biçimlendiren bir felsefenin olup olmadığının sorgulanması gerekecektir. Şu durumda ekotaj taktiğini uygulayan gruplar incelendiğinde benimsedikleri felsefi görüşün, aslında, bu eylemlerin alt yapısını oluşturduğu şeklinde bir be-

(4) Aktaran Dabelko/Dabelko, "Environmental...", s. 1.

(5) Environmental Security: The Debate, <http://environment.miningco.com/newsissues/environment/library/biese.c>, (erişim: 25/04/2004) s. 1-2.

(6) Hamide Zafer, *Sosyolojik Boyutuyla Terörizm*, Beta Yay. İstanbul, 1999, s. 5.

(7) Bkz. *ibid.*, s. 2-3.

(8) Bu konuda bkz. Zafer, *Sosyolojik...*, s. 6-7; Hamide Zafer, *Çeşitli Hukuklarda Terörizm*, Beta Yay. İstanbul, 1999, s. 11; Anılta Yayla, "Terörizm: Kavramsal Bir Çerçeve", *AÜSBFD, C.XLV, Ocak-Aralık No:1-4*, s. 335 vd.

(9) Bkz. Zafer, *Sosyolojik...*, s. 8.

(10) Robert Young, "Monkeywrenching' and the Processes of Democracy", *Ecology and Democracy*, Ed. Frey, Matthews, Frank Cass Pub. London 1996, s. 202.

(11) Sandy L. Bourne/Matthew Mc Nabb, "Animal and Ecological Terrorism in America", *ALE Council*, www.alec.org/meswfiles/paf/AnimalandEcologicalTerrorisminAmerica.pdf, (erişim: 25/04/2004).

lirleme yapılabilir. Bu felsefi görüş ise derin ekolojidir. Derin ekoloji, insanlar ile doğayı birbirinden ayrılmayan bir bütün olarak kavrar. Dünya nesneler toplama olmayıp bağımlı olgular ağıdır. Derin ekolojiye göre yaşayan bütün varlıkların değeri vardır ve bu varlıklardan birisi olan insan da yaşam ağının sadece bir parçasıdır.⁽¹²⁾ O halde çevresel terörizmden farkını belirtmek için ekolojik terörizm şöyle tanımlanabilir:

"Ekotaj, bir kişi ya da grubun çevreyi korumak için çevreye kasten zarar veren veya vermesi muhtemel olan bir işlem ve/veya eylemi engellemek/durdurmak/ortadan kaldırmak amacıyla bu faaliyetleri yapan özel kişi ya da kamu tüzel kişilerinin mülkiyetlerine karşı geleneksel hukuk kurallarını ihlal ederek sembolik bir şiddet uyguladıkları doğrudan eylemin radikal bir taktiğidir."⁽¹³⁾

Görüldüğü gibi bu eylemlerin terörizm ile hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü bu eylemler modernite'nin ilerleme fikrine karşı uzun soluklu bir direnişin parçasıdır. Bu eylemler çevreyi korumak amacıyla, yasaların yetersiz kaldığı durumlarda, uygulanmaktadır.⁽¹⁴⁾ Ekosabotörlerin amacı çevreyi korumak ve çevreyi bozanları kamuoyu önüne çıkarmaktır. Böylece çevre sorunlarına kamuoyunun/medyanın ilgisi çekilmiş olacaktır.

Çevresel terörizm ise yeni bir yüzle ortaya çıkan eski bir çatışma tipidir. Çevresel terörizm bir silah olarak doğanın gücünden yararlanmayı kapsamakta-

dır. Çevresel terörizm politik ya da ideolojik bir amaç uğruna çevreye kasten zarar vermek ve onu maniple etmek demektir.⁽¹⁵⁾ Bir başka anlatımla mülkiyeti yıkmak ve/veya onun yararlarından toplumu yoksun bırakmak amacıyla çevresel kaynaklara karşı hukuka aykırı kuvvet kullanımınıdır.⁽¹⁶⁾ Çevresel terörizm su veya tarımsal kaynakların kasıtlı olarak kirletilmesi gibi çevrenin kendisini hedef alabileceği gibi, atmosfere kimyasal ya da biyolojik silahların salınmasıyla çevre bir araç olarak da kullanılabilir.⁽¹⁷⁾

Demek ki çevresel terörizm ilk ekolojik terörizm birbirinin tam karşıtı olarak kullanılacak kavramlardır. Çevresel terörizm doğal kaynakları tahrip etmeyi hedefleyerek çevreye geri dönülmez zararların ortaya çıkmasına sebep olur. Oysa ekolojik terörizm ise doğal kaynakları savunmak için kamyonlar, binalar ve yollar gibi çevreye zarar veren inşa edilmiş çevreyi hedef almaktadır. Bunun sebebi de çevreyi korumaktır.⁽¹⁸⁾

III- Çevresel Terörizm Şekilleri ve Metotları

Çevre yüzyıllardır bir savaş silahı olarak kullanılmıştır. Yüzyıllar boyunca savaşlarda hem hücum eden hem de savunan taraflar, doğanın gücünden düşmanlarına karşı yararlanmışlardır. Soğuk savaş sonrası ortaya çıkan yapılanma ve terörizmin değişen yüzü çevresel terörizmi daha muhtemel hale getirmiştir.⁽¹⁹⁾

(12) Frijol Capra, "Deep Ecology: A New Paradigm", *Deep Ecology for the Twenty-First Century*, Sambhala Pub., Boston 1995, s.20

(13) Abdurrahman Saygılı, *Ekolojik Sabotaj*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s.61.

(14) Elizabeth L.Chalecki, "A New Vigilance: Identifying and Reducing the Risk of Environmental Terrorism," www.pacinst.org-environmental-terorizm-final.pdf, ,erişim: 25/04/2004), s. 4.

(15) Timothy Schofield, "The Environment As An Ideological Weapon: A Proposal To Criminalize Environmental Terrorism," 26 B.C.Env'tl.Aff.L.Rev. (1998-1999), s. 619.

(16) Chalecki, "A New...", s.3.

(17) Schofield, "The Environment...", s. 620.

(18) Chalecki, "A New...", s.4.

(19) Schofield, "The Environment...", s. 621.

A- Çevresel Terörizm Şekilleri

Çevresel Terörizm iki şekilde görülebilir:

1- Kaynakları Araç Olarak Seçen Çevresel Terörizm

Çevresel terörizmin bu şeklinde su kaynakları, tarım ürünleri, çiftlik hayvanları gibi çevresel kaynaklar insanlara zarar veren maddeleri taşıyan araçlar olarak kullanılır. Örneğin teröristler su kaynaklarına zehir karıştırarak bu kaynağı kullananlara zarar verebilir. Böylece kaynaklar bir araç olarak terörist amaçları gerçekleştirmek için kullanılmış olur.⁽²⁰⁾

Su kaynakları teröristler için bulunmaz hedeflerdir; teröristler hastalığa neden olan maddeleri, zehirli atıkları bir ortama salabilirler. Su terörist amaçlar için vazgeçilmez bir silahtır.⁽²¹⁾ Terörist amaçlar için bir başka kaynak da ormanlar ve tarım arazilerindeki ürünlerdir. Şili'de teröristler üzüm bağlarını zehirleyerek tanımlanamayan hastalıklara sebep olmuşlardır Bu eylem ayrıca psikolojik ve ekonomik bir panik havası da yaratarak hem iç pazarda hem de dış pazarda ürünlerin satılmaması sebebiyle milyonlarca dolar zarar meydana gelmiştir.⁽²²⁾

2- Kaynakları Hedef Olarak Seçen Çevresel Terörizm

Bu terörizm şeklinde terörist eylemler doğrudan çevreye ya da kaynaklara yönelerek, bu değerleri yıkmayı veya tehlikeye atmayı amaçlamaktadırlar. Kaynaklar tahrip edilmekte ve hatta on-

ların yok olmasına sebep olunmaktadır. Örneğin, teröristler bir barajı yıkarak bu barajın yakınındaki bir yerleşim yerinin su altında kalmasına neden olabirirler.⁽²³⁾

Orman ve tarım arazilerini hedef alan teröristler, bu arazileri ateşe vererek kaynakları bir hedef haline getirmişlerdir.

Yenilemeyen kaynaklar çok yüksek ekonomik değere sahip olduklarından her çeşit şiddetin hedefi olmuştur. Petrol rafineleri de savaş zamanında askeri hedef olarak kullanılmıştır.⁽²⁴⁾

Kaynaklara yönelik bu saldırıları araç ya da hedef olarak belirlemek bazen zorlaşmaktadır. Bir saldırı her iki sonucu da doğurabilmektedir. Bir petrol boru hattına yönelen saldırı hem petrol yataklarına zarar verir (çevre hedeftir) hem de ekosistemde kirlenmeye (çevre araçtır) neden olacaktır.

B- Çevresel Terörizm Metotları

1- Nükleer Terörizm

Nükleer terörizm bir kentin yakınına kurulmuş olan nükleer bir reaktörün sabot edilmesi eylemini içerebileceği gibi nükleer silah yada ham madde yüklü bir aracın havaya uçurulması şeklinde bir eylemi de içerebilir. Bu nükleer terörizm eyleminin çevresel etkilerini tahmin etmek neredeyse imkansızdır. Çernobil faciasının etkileri hâlâ tam olarak bilinmemektedir.⁽²⁵⁾

2- Kimyasal ve Biyolojik Terörizm

21.yüzyılın başlarında birçok devlet ve militan grup, kendi amaçlarını gerçekleştirmek için biyolojik silahlar sa-

(20) Chalcki, "A New...", s.7.

(21) *Ibid.*,s.8.

(22) *Ibid.*,s.10-11.

(23) *Ibid.*, s.7.

(24) *Ibid.*, s.12.

(25) Schofield, "The Environment...", s. 625.

tın almaya ve/veya bu silahları elde etme yollarını aramaya başlamışlardır.⁽²⁶⁾

Biyoterörizm, teröristler tarafından gerek ideolojik gerekse politik ya da finansal kazanç sağlamak amacıyla hastalık yaratıcı patojenleri açık ya da gizli şekilde yaymaktır.⁽²⁷⁾

Biyoterörist bir saldırı büyük bir panik havası yaratabilir. Piyasa bile çökebilir. Hatta sıkıyönetim ilan edilerek temel hak ve özgürlükler askıya alınabilir.⁽²⁸⁾

Biyoterörist bir eylem konusunda yetkili birimler "olursa" sorusu yerine "ne zaman" olacak sorusunu sormaktadırlar.⁽²⁹⁾ Biyoterörizm artık bir korku haline gelmiştir. Bu korku kamu sağlık sistemi ile halk arasındaki yaşamsal toplum sözleşmesini tehdit etmeye başlamaktadır.⁽³⁰⁾

Biyoterörizm korkusu ulusal güvenlik kavramının daha da genişlemesine veya yeniden tanımlanmasına sebep olabilir.⁽³¹⁾

SONUÇ

Çevresel terörizm, çevresel güvenliği tehdit eden sorunların en başında yer almaktadır. Terörist eylemler geleneksel güvenlik anlayışı çerçevesinde düşünüldüğünde ulusal güvenliği tehdit eden eylemlerdir. Terörizmin asıl amacı hedef aldığı devletin egemenliğini yıkmaktadır. Modern devletin sahip olduğu şiddet araçlarını tekelinde bulundurma hakkını askıya alan eylemlerden birisi ve belki de en güçlüsü, terörist eylemlerdir. Soğuk savaş sonrası terö-

rist eylemler amaçlarına ulaşmak için çevreyi bir hedef ya da araç haline getirmiştir. Böylece hedef aldıkları devletin egemenliğini yıkmak için çevre iyi bir araç işlevi görmektedir. Bir terörist eylem sonucu bir ülkede tatlı su kaynakları zarar görürse ve bir de bu ülkede tatlı su kaynakları çok kıtsa, bu eylem sonucu çevresel bir kıtlık ortaya çıkabilir. Çevresel kıtlık devletler arasında ya da bir devlet içinde muhtemel bir çatışmaya neden olabilir. Bu noktada çevresel güvenlik kavramı bir gerekçe olarak gösterilebilir. Ayrıca biyoterörist bir saldırı olağanüstü hukuk kurallarının askıdan inerek uygulanmasına fırsat verebilir. Böyle bir durumda sıkıyönetim ilanı ile hak ve özgürlükler askıya alınabilir. İşte tam bu noktada dikkatli olmak gerekmektedir. Bu tehditlerden yararlanan bazı çevreler toplumda bir korku kültürü ya da risk durumunun oluşmasını sağlayabilirler. Böylece "olağanüstü hukuk kurallarının devrede olduğu olağan bir durum ortaya çıkar".⁽³²⁾

KAYNAKÇA

- Brune Jutta, "Environmental Security in the Twenty-First Century: New Momentum For the Development of International Environmental Law?", 18 Fordham Int'l L.J. (1994-1995).
- Capra Frijot, "Deep Ecology: A New Paradigm", Deep Ecology for the Twenty-First Century, Sambhala Pub., Boston 1995.

Chalecki Elizabeth L. "A New Vigilance: Identifying and Reducing the Risk of Environmental Terrorism," www.pacinst.org-environmental-terrorism-final.pdf., (erişim: 25/04/2004).

Devletin Kavramı ve Kapsamı, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, Ankara 1990.

Environmental Security: The Debate, http://environment.mining-co.com/newsissues/environment/library/biesec., (erişim: 25/04/2004).

Foster J.B., Savunmasız Gezegen, Çev.Hasan Ünder, Epos Yay., Ankara 2002.

G.D.Dabelko / D.D.Dabelko, "Environmental Security: Issues of Conflict and Redefinition", www.paes.org/Ensectm., (erişim: 25/04/2004).

Garrett Laurie, "The Nightmare of Bioterrorism," Foreign Affairs, Volume: 80, No.1-2, 2001.

Kekillioğlu Aysel, Biyo Teknoloji, Biyolojik Çeşitlilik, Biyo Güvenlik ve Türkiye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

Mahhews Jessica T., "Redefining Security", Foreign Affairs, 1972.

Sancar Mithat, "Kalıcı global olağanüstü hal", Birikim Dergisi, Kasım 2001, S.151.

Sandy L.Bourne/Matthew Mc Nabb, "Animal and Ecological Terrorism in America", ALE Council, www.alect.org/meswfiles/paf/AnimalandEcologicalTerrorisminAmerica.pdf., (erişim: 25/04/2004).

Saygılı Abdurrahman, Ekolojik Sabotaj, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

Schofield Timothy, "The Environment As An Ideological Weapon: A Proposal To Criminalize Environmental Terrorism," 26 B.C.Envtl.Aff.L.Rev. (1998-1999).

Yayla Atilla, "Terörizm: Kavramsal Bir Çerçeve", AÜSBFD, C.XLV, Ocak-Aralık No:1-4.

Young Robert, " 'Monkeywrenching' and the Processes of Democracy", Ecology and Democracy, Ed.Freyo Matthews, Frank Cass Pub., London 1996.

Zafer Hamide, Sosyolojik Boyutuyla Terörizm, Beta Yay., İstanbul 1999.

Zafer Hamide, Ceza Hukukunda Terörizm, Beta Yay., İstanbul 1999.

(26) Laurie Garrett, "The Nightmare of Bioterrorism," Foreign Affairs, Volume: 80, No.1-2, 2001, s. 76.

(27) Aysel Kekillioğlu, Biyo Teknoloji, Biyolojik Çeşitlilik, Biyo Güvenlik ve Türkiye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s.141.

(28) Garret, "The Nightmare...", s.87.

(29) Schofield, "The Environment...", s. 632.

(30) Garrett, "The Nightmare...", s. 87.

(31) Ibid., s. 89.

(32) Bkz.Mithat Sancar, "Kalıcı global olağanüstü hal", Birikim Dergisi, Kasım 2001, S.151., s.19.